

Jelentés és Nyelvhasználat: háttér és célok

Maleczki Márta

SZTE Általános Nyelvészeti Tanszék

Németh T. Enikő

SZTE Általános Nyelvészeti Tanszék

Szécsényi Tibor

SZTE Általános Nyelvészeti Tanszék

A folyóirat címével és tartalmával a nyelvtudomány két olyan területére, a szemantikára és a pragmatikára szeretnénk felhívni a figyelmet, amelyek mára már bebizonyították önálló nyelvészeti kutatási területekként való létjogosultságukat a modern nyelvészetben. Ennek a két tudományterületnek, amelyek a nyelvi jelentés, valamint a nyelvhasználat szabályszerűségeit kutatják, olyan nehézségekkel kellett megküzdenie, amilyenek a fonológia, morfológia vagy szintaxis területeivel kapcsolatban fel sem merültek. A nyelvek tudományos vizsgálatát megelőző, a nyelvek tanítását célzó, leíró jellegű grammatikák ugyanis általában ez utóbbi három területre koncentráltak (vö. H. Tóth 2005); ezen belül is a morfológiai leírások a kezdetektől fogva kiemelkedő jelentőségűek voltak a nyelvtankönyvekben, és természetesen ma is elkerülhetetlen ennek a szintnek a bemutatása minden nyelvtanuló számára (akárcsak a fonológiai és a szintaktikai szinté). Van olyan kutató (Itkonen 2001), aki még azt a feltevést is megkockáztatja, hogy éppen a nyelvek morfológiai gazdagsága inspirálta a legkorábbi grammatikák létrejöttét, és talán nem véletlen, hogy épp az igen gazdag morfológiájú szanszkritról készült a sokak szerint máig legteljesebb és legjobb nyelvtani leírás (Pānini nyelvtana, vö. Bloomfield 1929; Kiparsky 1979). S hogy hirtelen a jelenbe ugorjunk: a számítógépes nyelvészet is morfológiai elemzőkkel kezdődött (l. pl. Koskenniemi 1983; Karttunen–Beesley 2005); de éppen ezen az alkalmazott nyelvészeti területen bizonyosodott be néhány évtized alatt egyértelműen, hogy szemantikai és pragmatikai leírás nélkül elképzelhetetlen az emberre jellemző nyelvhasználat szimulálása (Bunt–Black 2000). S az is bebizonyosodott, hogy ezek nélkül a területek nélkül az elméleti nyelvtudomány csonka marad. S ámbár a szemantikai és pragmatikai kutatásoknak önálló kérdéscsoportjai és ezek megválaszolására sajátos eszközeik vannak, a felmerülő kérdésekre képesek olyan egzakt módszerek alkalmazásával is válaszolni, mint ahogyan azt a XX. században a nyelvtudománnyal szemben is támasztott tudományosság igénye megkövetelte először a strukturalista nyelvészetben a fonológiai, morfológiai és szintaktikai szint leírásával, majd a generatív-transzformációs nyelvészetben a szintaktikai és a fonológiai szint leírásával kapcsolatban. A szemantikai és pragmatikai kutatások tudománnyá válásának természetesen voltak szükséges előzményei: a formális szemantika, és az erre válaszképpen létrejött kevésbé formális szemantikaelméletek sem jöhettek volna létre a matematikai

logikának a XX. századbeli látványos fejlődése nélkül, ahogyan a pragmatika tudományterületének a megjelenése is elszakíthatatlan a XX. századi filozófiai gondolkodás fejlődésétől. E két nyelvészeti részterületnek az interdiszciplináris jellege pedig inkább bővül, mint csökken mind a mai napig: a kognitív tudományok körébe tartozó kognitív pszichológiával, filozófiával, mesterségesintelligencia-kutatással és neurotudományokkal való kapcsolatuk nyilvánvaló és szükségszerű. Szükségszerű, hiszen a jelentéssel és a nyelvhasználattal kapcsolatban akkor is felmerül a fogalmi gondolkodással való kapcsolat kérdése, ha nem a gondolkodásra hivatkozva próbáljuk leírni a nyelvi jelentés különféle, nyelvhasználattól független és nyelvhasználattól függő aspektusait.

Ámbár a világban léteznek szemantikai és pragmatikai témájú cikkeket megjelentető igen színvonalas folyóiratok, s ámbár Magyarországon is vannak elsősorban szemantikával vagy pragmatikával foglalkozó kutatók, kifejezetten szemantikai-pragmatikai profilú magyar nyelvű folyóirat pillanatnyilag nem létezik. Egy ilyen folyóirat tehát hiánypótló jelentőségű a hazai nyelvészeti kutatásokban. Két alapvető céllal indítjuk most útjára ezt az elektronikus folyóiratot. Egrészt azért, hogy a hazai nyelvész és érdeklődő nem nyelvész szakemberek tudjanak hová fordulni, ha ezekhez a tudományterületekhez tartozó tudományos cikkeket magyar nyelven szeretnének olvasni. Másrészt az a célunk, hogy az ország különböző egyetemlein többé-kevésbé elszigetelten dolgozó szakembereknek magyar nyelvű szakfolyóiratban is olyan publikálási lehetőséget biztosítsunk, ahol a publikációknak elsősorban a nemzetközi szemantikai és pragmatikai kutatásokban meglévő normákhoz kell igazodniuk. A folyóirattól, csakúgy, mint az országos szintű, szintén a hazai szemantikai és pragmatikai kutatások összefogását célzó Pragmatika Centrumtól azt várjuk, hogy az ezeken a területeken dolgozó hazai kutatók jobban megismerhessék egymás gondolatait, s ezáltal a tudományos együttműködés lehetőségei is bővüljenek. Ezt a kapcsolati bővülést akár nemzetközi szinten is elősegítheti ez a magyar nyelvű folyóirat, hiszen általa nemzetközi adatbázisokba is (pl. Google Scholar, Directory of Open Access Journals (DOAJ), European Reference Index for the Humanities (ERIH), EBSCO, JSTOR) bekerülnek rövid angol nyelvű információk a publikáló kutatókról s a megjelenő tanulmányokról. Ehhez a Szegedi Tudományegyetem kiváló könyvtáros szakembereinek a segítsége a garancia. A tudományos színvonal garanciáját pedig a szigorú lektorálási folyamat biztosítja: minden beküldött tanulmányt két szakemberrel lektoráltat a folyóirat szerkesztőse, s csak a lektori véleményeknek megfelelő, illetve azoknak megfelelően ártírt tanulmányokat jelentetjük meg.

Publikációra való felhívásunk mindazoknak a szemantika vagy pragmatika területén kutató szakembereknek szól, akik szeretnék magyar nyelven is minél előbb megjelentetni legfrissebb eredményeiket, és a lektorálás nemzetközileg elfogadott szokásai szerint anonim lektoraik véleménye alapján a szerkesztői útmutatásokat is figyelembe véve szükség esetén átdolgozzák beküldött tanulmányaikat. Folyóiratunk gyors megjelenést és nyílt hozzáférési (open access) lehetőséget biztosít. Az elfogadott tanulmányokat az internetről letölthető formában, késedelem nélkül közzétesszük, majd évfolyamonként archiváljuk. A folyóirat köteteinek az archiválását az SZTE Contenta repozitórium, valamint az Elektronikus Periodika Archivum és Adatbázis (EPA) végzi el.

Egy ilyen profilú és igényességű folyóirat indítása méltán kapcsolódik éppen a Szegedi Tudományegyetem Általános Nyelvészeti Tanszékéhez. Ezen a – sajnálatosan kis létszámú, de nagy számú minőségi oktatási és kutatási feladatot ellátó – tanszéken az elsősorban szemantikával és pragmatikával foglalkozó kutatók számbeli fölénye azóta folyamatosan megvan, mióta Károly Sándor professzor 1978-ban ide került tanszékvezetőnek. Károly Sándor olyan elméleti igényű és nemzetközi színvonalú oktatási program kidolgozását indította el, amely során több olyan nyelvész szakember képeződött itt ki, akik éppen a szemantika vagy a pragmatika területén választottak kutatási témákat. Ezért – és halálának 20. évfordulója kapcsán is – Károly Sándor emlékének dedikáljuk folyóiratunk első számát. A rá emlékező Büky László tárgyyszerű és meleg hangú írása méltó megnyitása új folyóiratunknak.

A *Jelentés és Nyelvhasználat* első számát a 2014. április 11-én a Pragmatika Centrum és a Szegedi Tudományegyetem Általános Nyelvészeti Tanszéke által Szegeden megrendezett *Újdonságok a szemantikai és pragmatikai kutatásokban* c. konferencia előadásából készült tanulmányok megjelentetésének szenteljük. Ez az első szám olyan tanulmányokat tartalmaz, amelyeknek mindegyike átment a fent említett szigorú lektorálási és átdolgozási folyamaton.

A *Jelentés és Nyelvhasználat* első száma Büky László Károly Sándorról szóló megemlékezését követően öt tanulmányt tartalmaz.

Nagy C. Katalin a *Kontextus(ok) a grammatikalizációs jelentésváltozás irodalmában* c. tanulmányában a történeti pragmatika egyik kulcsfogalmának, a kontextusnak az értelmezési lehetőségeit tárja fel. A tanulmány legfontosabb motivációját az adja, hogy a grammatikalizációs jelentésváltozások történeti pragmatikai szempontú vizsgálata a jelentésváltozás folyamatát úgy fogja fel, mint annak a változása, hogy egy adott nyelvi elem milyen kontextusokban jelenik meg a különböző nyelvéllapotokban. Miután a szerző körbejárja a kontextus fogalmának az általános pragmatikában használt értelmezéseit, valamint azt a kérdéskört, hogy hogyan jelenik meg a kontextus fogalma a történeti kutatásokban, a grammatikalizációs jelentésváltozás irodalmára összpontosít és a történeti pragmatika Heine (2002), illetve Diewald (2002) által javasolt kontextustipológiáit vizsgálja meg. A tipológiákban szereplő kontextusfajták, különös tekintettel a kritikus kontextusra, és a nyelvi példák elemzése révén Nagy C. Katalin arra a következtetésre jut, hogy a kontextus a grammatikalizációs jelentésváltozás irodalmában nem mindig az értelmezés kontextusaként értendő. Egyrészt annál szűkebb fogalom, mivel csak a grammatikalizációs folyamatot előmozdító kontextuális tényezőket foglalja magában. Másrészt a történeti kutató értelmezési kontextusa eltérhet a mindennapi nyelvhasználat kontextusától. Harmadrészt a történeti pragmatika kontextusfogalma a megnyilatkozások megértésben szerepet játszó kontextus és a módszertani értelemben vett kontextus vonásainak keveredését mutatja.

A spontán élőbeszédnek egy izgalmas kérdésével foglalkozik Németh Zsuzsanna *A javítási műveletek jelöltségi hipotézise* c. tanulmányában. A javítási műveletek, amelyek közül az önjavítások műveletei közül négyet tárgyal a tanulmány, a kommunikáció sikeresebb mivoltát szolgálják annak ellenére, hogy a társalgás előrehaladását, a progresszivitást megszakítják. Az ismétlés, a beszúrás, a csere és a törlés műveletei a progresszivitás preferenciájával ugyan ellentétesek, de a

mondanivaló pontosabbá tétele fontosabb a kommunikáció szempontjából, mint a zökkenőmentes előrehaladás. Ezt igazolja a szerzőnek az a felfedezése, hogy mindegyik javítási művelet jellemezhető (a retrospektivitás mellett) a redundancia jegyével is. Különbség közöttük csak a „nem megfelelő szegmentum” jegyben van; ez két csoportba sorolja jelöltség szempontjából a tárgyalt négy javítási műveletet (az ismételtes és a beszúrás ezzel a jeggyel nem rendelkezik, míg a csere és a beszúrás igen, tehát ez utóbbiak jelöltebbek az előbbieknél). Németh Zsuzsanna saját gyűjtésű korpuszán gondos elemzéssel kimutatja, hogy igazolható az a feltevés, mely szerint a javítási műveletek sorrendje nem tetszőleges: általában a jelöltebb, azaz kevésbé egyszerű javítási műveletek alkalmazása irányában halad előre a társalgás; azaz két különböző jelöltségű művelet közül a kevésbé jelöltet követi a jelöltebb. A javítási műveletek ilyen, az egyszerűbbtől (kevesbé jelöltől) a bonyolultabb (jelöltebb) irányába történő spontán rendezésének felfedezése érdekes fényt vet a hétköznapi társalgások inherensen meglévő, a kogníció szempontjából motívált szabályosságára.

A modern nyelvtudomány a vizsgált jelenségek tényszerű leírásán túl még azt is elvárja, hogy azokat a beszélőn, a nyelvhasználón keresztül mutassuk be. Szeverényi Sándor *Hiányosan dokumentált nyelvek relevanciája a lexikai szemantikai kutatásokban, avagy meddig ér a nganaszan takaró?* c. tanulmányában az olyan nyelvi jelenségek leírásának a problémáit tárja elénk, amelyeknél az anyanyelvi beszélők kis száma, azaz a nyelvhasználók hiánya miatt azoktól nem lehet releváns, egyértelmű segítséget elvárni. A szerző a nganaszan *talu* 'tegnap, holnap' jelentésű szón keresztül mutatja be, hogy milyen információk alapján tudunk releváns megállapításokat tenni szemantikai lexikális tipológiai keretben, és hogy mire nem kaphatunk válaszokat.

Tóth Enikő és Csatár Péter tanulmánya, *A főnévi mutató névmások indexikális használatát befolyásoló tényezők a magyarban* a szerzők által összeállított és elvégzett saját kísérletek eredményeiként kapott adatokon alapuló következtetéseket mutat be. Ilyen jellegű kísérleteket más nyelvekkel kapcsolatban már elvégeztek, és ezekkel összhangban Tóth Enikő és Csatár Péter kísérleteiből az derül ki, hogy a magyarban is a főnévi mutató névmások (semleges kontextusban történő) használatában a távolság szerepe a döntő: távolra mély hangrendű névmásokat, míg közelre magas hangrendűeket alkalmaztak a kísérletben szereplő személyek. Ugyanakkor kimutatható szerepet a szakirodalomban többek által feltételezett elérhetőség faktor nem játszik a magyarban. Új és érdekes eredménye a tanulmány-nak, hogy semleges és kontrasztáló kontextusban is vizsgálták a mutató névmások használatát, és szignifikáns különbséget találtak: kontrasztáló kontextusban a távolságnak a semleges kontextusokban kimutatható egyértelmű szerepe eltűnik; valami más faktor felülbírája itt a távolság jelentőségét. A tanulmány fontos konklúziója, hogy a használat szempontjából definitív faktorok nem sorolhatók fel egyszerűen, mivel a kontextus (pl. az, hogy semleges vagy kontrasztáló) meghatározhatja, hogy melyik faktor lesz a döntő a névmás választásakor. Tóth Enikő és Csatár Péter a kontrasztív kontextusban meghatározó jelentőségű faktornak a jellegét illetően nem bocsátkoznak előzetes találgatásokba, hanem a további kutatások témájául jelölik meg ennek a kiderítését.

Tóth Katalin *A be igekötő jelentései Nyitragerencsér nyelvjárásában* c. tanulmányában arra vállalkozik hogy a Sima Ferenc dialektológus által gyűjtött tájnyelvi

korpuszban előforduló *be* igekötős igék alapján felvázolja, hogy az igekötőnek milyen jelentésváltozatai különíthetők el egymástól. A tanulmányban a Langacker által kidolgozott jelentésmodellt alkalmazza (Langacker 1987; 2008), amely az igekötős igéket kompozitszerkezetként értelmezi. Tóth Katalin kiinduló hipotézise az, hogy ezeket az igéket a prototípus-elv mentén kategorizálni lehet (a prototípust a *bemegy* ige képviseli), annak függvényében, hogy milyen funkciót, jelentést hordoz az igekötő. A szerző meggyőzően bizonyítja, hogy hipotézise helytálló – végül 4 fő csoportot különböztet meg (melyekben további alcsoportok találhatóak).

Hivatkozások

- Bloomfield, Leonard 1929. Konkordanz Pāṇini-Canndra. By dr. Bruno Liebich. (Indische Forschungen, begründet von Alfred Hillenbrandt, in zwanglosen Heften herausgegeben von Bruno Liebich, 6. Heft.) Breslau: Verlag von M. R. H. Marcus, 1928. *Language* 5:267–275.
- Bunt, Harry – William Black 2000. The ABC of computational pragmatics. In Harry Bunt – William Black (szerk.) *Abduction, Belief and Context in Dialogue: Studies in Computational Pragmatics*. Amsterdam: John Benjamins. 1–46.
- Diewald, Gabriele 2002. A model for relevant types of contexts in grammaticalization. In Ilse Wischer – Gabriele Diewald (szerk.) *New Reflections on Grammaticalization*. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins. 103–120.
- H. Tóth Imre 2005. *A nyelvtudomány története a XX. század elejéig: csomópontok és átvezető szálak*. Szeged: JatePress.
- Heine, Bernd 2002. On the role of context in grammaticalization. In Ilse Wischer – Gabriele Diewald (szerk.) *New Reflections on Grammaticalization*. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins. 83–102.
- Itkonen, Esa 2001. The relation of non-Western approaches to linguistic typology. In Martin Haspelmath – Ekkerhard König – Wulf Oesterreicher – Wolfgang Raible (szerk.) *Language Typology and Language Universals: An International Handbook* Vol. 1. Berlin, New York: Mouton de Gruyter. 275–279.
- Karttunen, Lauri, – Kenneth R. Beesley 2005, Twenty-five years of finite-state morphology. In Antti Arppe – Lauri Carlson – Krister Lindén et al. (szerk.) *Inquiries into Words, Constraints and Contexts: Festschrift for Kimmo Koskenniemi on his 60th Birthday*. Stanford: CSLI Publications. 71–83.
- Kiparsky, Paul 1979. *Pāṇini as a variationist*. Cambridge, London: The MIT Press.
- Koskenniemi, Kimmo 1983. *Two-Level Morphology: A General Computational Model for Word-Form Recognition and Production*. Helsinki: University of Helsinki, Department of General Linguistics.
- Langacker, Ronald W. 1987. *Foundations of Cognitive Grammar: Vol. 1. Theoretical Prerequisites*. Stanford: Stanford University Press.
- Langacker, Ronald W. 2008. *Cognitive Grammar: A Basic Introduction*. Oxford; New York: Oxford University Press.

A szerzőkről

Maleczki Márta az SZTE Általános Nyelvészeti Tanszékének egyetemi docense. Kutatási területei közé tartozik a határozatlan argumentumok szemantikai tulajdonságainak vizsgálata, továbbá szemantikai és nyelvelméleti problémák tanulmányozása különböző logikai rendszerek (kombinatorikus logika, bizonyításelméleti szemantika) segítségével.

Elérhetősége: maleczki@hung.u-szeged.hu

Németh T. Enikő az SZTE Általános Nyelvészeti Tanszékének tanszékvezető egyetemi docense. Érdeklődési körébe különböző nyelvelméleti, pragmatikai és diskurzuselemzési problémák tartoznak.

Elérhetősége: nemethen@hung.u-szeged.hu

Szécsényi Tibor a Szegedi Tudományegyetem Általános Nyelvészeti tanszékének egyetemi adjunktusa. Kutatási területe elsősorban a mondattan és a számítógépes nyelvészet területére korlátozódik.

Elérhetősége: szecsényi@hung.u-szeged.hu